

УДК 070(510=161.2)"19"

Газета «Харбінський Вістник»: епізод історії українського пресовидання у Китаї

Олеся ДРОЗДОВСЬКА
канд. філол. н.

Львівська національна
наукова бібліотека України
імені В. Стефаника,

вул. В Стефаника, 2,
79000, Львів, Україна

olesyadroz@gmail.com

ORCID 0000-0001-6687-4518

© Дроздовська О., 2023

Останніми роками спостерігається зростання уваги науковців до української преси, яка впродовж 1917–1944 рр. виходила в Китаї. Українське пресовидання тут розвивалося хвилеподібно: були роки, коли світ побачило кілька видань, і роки повного вакууму. Нині відомо двадцять три часописи, які у зазначений період виходили в Харбіні, Ціндао, Шанхай. Найбільш плідними були 1930–1940-ві рр., коли представники української еміграції в Китаї заснували п'ятнадцять часописів, зокрема такі успішні пресові проєкти, як «Маньджурський Вістник» (Харбін, 1932–1937) і «Український Голос на Далекому Сході» (Шанхай, 1941–1944). Проте, допоки справа дійшла до видавання першого з них, було здійснено низку спроб забезпечити українців у Китаї власним пресовим органом. Серед них — газета «Харбінський Вістник», яка виходила у 1924–1925 рр. Єдиний відомий нині примірник цього видання зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, що дає нам право говорити про нього як про бібліографічну рідкість.

Мета дослідження полягає у вивченні історії функціонування «Харбінського Вістника», визначенні проблемних напрямів опублікованих матеріалів, розкритті його місця й ролі в житті української діаспори Китаю. Для досягнення окресленої мети застосовано систематичний та комплексний підходи до вивчення історії української преси у Китаї; використано такі методи: історичний, мікроісторичний, компаративний, якісний контент-аналіз, індукція та узагальнення. У процесі дослідження вивчено стан розробки теми, з'ясовано умови функціонування видання, визначено його завдання, здійснено аналіз тематичного спектра публікацій, встановлено коло авторів.

У висновках зазначається, що газета «Харбінський Вістник» не є унікальним пресовим проєктом українців Китаю з точки зору багатства тематичного наповнення. Вона не містить яскравих журналістських, публіцистичних, літературних текстів. Однак фактом свого існування в інформаційному полі Далекого Сходу часопис заявляв про присутність українців у цьому регіоні й привертая увагу до їхніх проблем. Наголошується, що вивчення епізодів історії української пресової журналістики XIX–XX ст., якими є історія окремих видань, формує підґрунтя для підготовки аналітичних праць, присвячених дослідженню комплексу часописів, пов'язаних між собою або періодом, або місцем виходу, або видавцем/редактором, або напрямом тощо.

Ключові слова: українська преса у Китаї, газета «Харбінський Вістник», тематика публікацій, Іван Герилук, Микита Квашенко, Панас Летута.

“KHARBINSKYI VISTNYK” NEWSPAPER: AN EPISODE IN HISTORY OF THE UKRAINIAN PRESS IN CHINA

Olesia DROZDOVSKA

PhD in Philology

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

2 V. Stefanyk St., 79000, Lviv, Ukraine

olesyadroz@gmail.com

ORCID 0000-0001-6687-4518

In recent years, scholars have been paying increasing attention to the Ukrainian press that was published in China in 1917–1944. Ukrainian press publishing here developed in waves: there were years when several publications were published and years of complete silence. Twenty-three periodicals are known to have been published in Harbin, Qingdao, and Shanghai during this period. The most fruitful years were the 1930s and 1940s when Ukrainian emigration representatives in China founded fifteen periodicals, including such successful press projects as the “Mandzhurskyi vistnyk” (“Manchurian Herald”) (Harbin, 1932–1937) and the “Ukrainskyi Holos na Dalekomu Skhodi” (“Ukrainian Voice in the Far East”) (Shanghai, 1941–1944). However, before the first of these was published, some attempts were made to provide Ukrainians in China with their own press organ. Among them is the newspaper “Kharbinskyi Vistnyk”, which was published in 1924–1925. The only known copy of this publication is kept in the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, which gives us the right to speak of it as a bibliographic rarity.

The purpose of the study is to examine the history of the “Kharbinskyi Vistnyk” functioning, to identify problematic areas of its published materials, and to reveal its place and role in the life of the Ukrainian diaspora in China. To achieve this purpose, the article applies a systematic and comprehensive approach to the study of the history of the Ukrainian press in China; the following methods are used: historical, micro-historical, comparative, qualitative content analysis, induction, and generalization. The study examines the state of development of the topic, clarifies the conditions of the publication’s functioning, defines its tasks, analyses the thematic spectrum of publications, and identifies the range of authors.

The conclusions note that the “Kharbinskyi Vistnyk” newspaper is not a unique press project of Ukrainians in China in terms of the thematic content richness. It does not contain any bright journalistic, publicistic, or literary texts. However, by the fact of its existence in the information field of the Far East, the newspaper declared the presence of Ukrainians in the region and drew attention to their problems. It is noted that the study of episodes in the history of Ukrainian press journalism of the nineteenth and twentieth centuries, such as the history of individual publications, forms the basis for the preparation of analytical works on the study of a complex of periodicals related to each other either by period, place of publication, publisher/editor, direction, etc.

Keywords: Ukrainian Press in China, “Kharbinskyj Vistnyk” newspaper, publications topics, Ivan Heryliuk, Mykyta Kvashenko, Panas Letuta.

Актуальність проблеми

Історія української пресової журналістики XIX–XX ст. складається з кількох сотень тисяч мініісторій, якщо до уваги брати як самі видання, так і людей які їх видавали, редагували, наповнювали зміст журналістськими та публіцистичними текстами. Серед них — історії українських часописів, які завдяки ініціативі та подвижницькій праці активістів українського національного життя в Китаї функціонували впродовж 1917–1944 рр. Як вдалося встановити на час підготовки пропонованої розвідки, в зазначений період тут побачило світ двадцять три українські видання, що виходили в Харбіні, Ціндао і Шанхаї. Найбільшим осередком українського пресовидавничого руху був Харбін, де в різний час функціонувало вісімнадцять часописів (переважно газет). Незважаючи на таке досить вагоме (з огляду на соціально-політичні та економічні умови) медіапредставництво українців у зазначеному регіоні, дотепер немає комплексного аналітичного дослідження цього сегмента української діаспорної преси. У довідкових та літературних джерелах трапляються розбіжності у назвах видань та роках їхнього виходу. До сьогодні немає конкретних відомостей (дослідники оперують лише припущеннями на основі непрямих фактів) про роки функціонування таких часописів, як: «Бюлетень СУМа» (Харбін, 1926?), «Далекий Схід» (Харбін, 1925 або 1926), «Молодий Українець» (Харбін, ?–1932, 1935–1936) та «The Manchurian Herald's Stamp Revue» (Харбін, перша половина 1930-х рр.). Лише системна розробка теми, опрацювання мемуарної літератури, пресових матеріалів, архівних джерел і поступове нашарування нововіднайдених фактів дасть змогу встановити істину.

Стан вивчення проблеми

Чи не вперше в українському науковому просторі питання комплексного дослідження цієї преси порушив О. Сидоренко в розвідці «Українська преса Китаю» (Сидоренко, 1995). Оглядові українських часописів, які виходили на Зеленому Клині й у Китаї, присвячено окремий розділ монографії А. Попка «Українські поселення на Далекому Сході» (Попка, 2001). Хоча зазначені автори й подали загальні відомості (роки й місце виходу, прізвища осіб, причетних до заснування й редагування) про більшість з цих видань, проте поза їхньою увагою залишилася газета «Харбінський Вістник».

Нині українська преса в Китаї як об'єкт дослідження і як унікальне джерело інформації про суспільно-політичне, культурне, економічне життя українців на землях, які від 1945 р. перебувають у складі цієї країни, дедалі частіше привертає увагу науковців. Наприклад, докладні відомості про умови функціонування, огляд змісту українських часописів, що виходили в Шанхаї («Вістник Української

Національної Кольонії», «Український Голос на Далекому Сході», «Шанхайська Громада», «The Call of the Ukraine»), подав В. Черномаз у монографії «Українці в Шанхаю» (Черномаз, 2017, с. 32–35, с. 47, с. 51–62, с. 81–83, с. 94). У 2021 р. цей же дослідник видав енциклопедичний довідник «Українці в Китаї». У ньому вміщено словникові статті, присвячені українським пресовим виданням, які в 1917–1944 рр. виходили у Китаї, серед них — газети «Харбінський Вістник» (Черномаз, 2021).

Українські часописи, які в першій половині ХХ ст. функціонували на Далекому Сході, потрапили до фокуса уваги й інших українських та закордонних вчених. Наприклад, Р. Лах (2022) здійснив огляд тих пресових видань, які виходили від 1932 р. Інші праці цього дослідника присвячені аналізу китаєзнавчих та японознавчих публікацій на сторінках часопису «Далекий Схід», що функціонував у Харбіні впродовж 1938–1939 рр. (Лах, 2018, 2019). На фрагментах історії українського пресовидання в Китаї, які прямо чи опосередковано пов'язані з діяльністю Івана Світа, акцентує увагу О. Хоменко (2021) в монографії «Далекосхідна одіссея Івана Світа». Окремий підрозділ цієї праці вчена присвятила газеті «Маньджурський Вістник», редактором якої був об'єкт її наукового зацікавлення. Не оминув увагою цей часопис і японський вчений Йошіхіко Окабе. У дослідженні, присвяченому історії японсько-українських відносин 1915–1937 рр., він не лише окреслив основні етапи функціонування тижневика, а й здійснив докладний аналіз друкованих у ньому матеріалів, які стосувалися різних аспектів життя українців Зеленого Клину і Маньджурії (Окабе, 2021).

Завдання статті

З'ясувати стан розробки проблеми; дослідити особливості функціонування тижневика «Харбінський Вістник» як малознаного епізоду історії української преси в Китаї 1917–1944 рр.; проаналізувати проблемно-тематичний спектр публікацій; з'ясувати коло авторів; визначити місце та роль видання в інформаційному полі українців Китаю.

Виклад основного матеріалу

Історія українського пресовидання в Китаї розпочалася у червні 1917 р. з виходом першого і єдиного відомого нині номера газети «Вісти Українського Клуба в Харбіні» (Дроздовська, 2017, с. 26). До інших друкованих мас-медійних представників української діаспори у далекосхідному регіоні, які побачили світ у 1917–1921 рр., належать такі видання, як «Вимоги Життя» (Харбін, 1921), «Засів» (Харбін, 1917–1918), «Поступ» (Харбін, 1921), (Дроздовська, 2017, с. 27, с. 34, с. 35). Це були короткотривалі пресові проекти (за різними даними світ поба-

чило від 14 до 34 чисел газети «Засів» і по одному числі — решту часописів), на яких завершився перший період історії української преси в Китаї.

Черговою спробою після майже чотирирічної перерви налагодити комунікацію між представниками далекосхідної української діаспори через посередництво друкованих медіа стала газета «Харбінський Вістник». Її перший номер вийшов 18 грудня 1924 р. У самоанонсі, який щомісяця публікувався на першій сторінці, редакція зазначала, що «Харбінський Вістник» — це «українська поступова демократична газета», «одинокий часопис на Далекому Сході, який в дійсності заступає інтереси українського люду». Вона закликала: «Обовязком кожного свідомого українця стати передплатником цього часопису» («Харбінський Вістник», 1924).

У вихідних даних тижневика немає інформації про його видавців та редакторів. На неї ми натрапили у журналі «Українське Життя», який розпочав свій шлях до української аудиторії Харбіна у вересні 1925 р. У повідомленні під рубрикою «Українське місцеве життя» зазначається, що редактором «Харбінського Вістника» був І. М. Герилюк («В грудні 1924», 1925). Докладних відомостей про нього нам не вдалося відшукати. Знаємо лише те, що: він походить із Галичини; на Далекий Схід потрапив як військовополонений австро-угорської армії; «працював до 1935–36 рр. у японців в Дайрені»; у 1940-х рр. перебував у Шанхаї, де співпрацював «в радянських видавництвах», зокрема, друкувався в газеті «Новая жизнь» (Світ, 1967, с. 164), був ведучим радянської радіостанції (Хоменко, 2021, с. 140). Через цю співпрацю, а радше через критичні публікації «на весь український рух Зеленого Клину» здобув погані слави серед українців Китаю (Світ, 1967, с. 164).

Відомості про умови функціонування «Харбінського Вістника» зафіксовані на шпальтах перемишльського тижневика «Український Голос». У 5-му числі цієї газети за 31 січня 1926 р. опубліковано лист до її редакції, який надійшов від ради харбінського Українського видавничого товариства. Адресат повідомляв, що на той час у Китаї «зібралось 50 000 Українців», і зазначав: «Українцям місцева влада не дозволяє на видання часописів, реєстрацію товариств і т. ін., часто мотивуючи тим, що в поліції немає перекладчиків, які б уміли українську мову. Фактично український рух у Харбіні переслідують Москалі, які позалізали в чималій кількості до всіляких урядових установ і мають вплив на цілу політику місцевої китайської влади. Англійці, Американці, Французи, Японці та ще деякі користуються правами екстериторіальності, через те можуть видавати часописи та ін. незалежно від китайської влади. Але серед українців немає громадян, які користуються правами екстериторіальності, а через те Українці змушені шукати чужих покровителів» («Українці в Китаю», 1926).

Таким «покровителем» для «Харбінського Вістника», як повідомляється у згаданому листі, була англomовна газета «Harbin Herald». Український часопис обсягом дві сторінки виходив щотижня як додаток до неї. У цій же кореспонденції йшлося і про причини короткотривалого життя «Харбінського Вістника» — з виходом у світ 9 лютого 1925 р. шостого числа газета припинила існування. До цього призвела відсутність достатньої кількості передплатників, а відтак і коштів ("Українці в Китаю", 1926). Про цю ж причину закриття газети йдеться у журналі «Українське Життя». «Смілий крок, видання часопису, — підкреслював автор повідомлення, — не дав бажаних результатів. Напрямок тижневика не задовольнив громадян, які не підтримали видання, через що «Харб. Вістник» по 6 ч. перестав виходити» ("В грудні 1924", 1925). Згодом через фінансові причини припинило функціонування й «Українське Життя», яке заповнювало український інформаційний простір у Китаї від вересня до листопада 1925 р. «Але, не дивлячись на новий удар, — наголошувалося у цитованому раніше листі, — тамошні Українці даліше шукають виходів, щоб відновити це діло на більш тривких основах. Також вони стараються навязати взаємини з громадянством на матірніх землях» ("Українці в Китаю", 1926).

«Харбінський Вістник» виходив із двома підзаголовками: україномовний — «Українська Тижнева Газета» та англomовний — «Ukrainian Weekly Supplement». Другий підтверджує подану у листі до перемишльського тижневика інформацію про те, що харбінський український часопис був додатком до англomовного видання. Вартість одного номера тижневика становила 10 центів. У згаданому раніше самоанонсі редакція демонструвала стандартну для преси гнучкість передплатної політики. Вона пропонувала читачам до вибору три варіанти передплати: на місяць — 50 цент., три місяці — 1 дол. 50 цент., пів року — 2 дол. 50 цент. Це й же самоанонс свідчить і про амбітні плани редакції, яка мала намір знайти своїх прихильників і в країнах Америки та Європи ("«Харбінський Вістник»", 1924).

У вступному слові «Від Редакції» повідомлялося: «За останні роки Українське життя на Далекому Сході, почало цілковито завмірати, а це тому, що брак своєї української газети.... Поява в світ української газети повинна розбудити заспані кола нашого громадянства.... Наше стремління — це духово споріднитись з життям і рухом нашої Батьківщини» ("Від Редакції", 1924). В іншому числі редакція доповнювала: «Наша газета сповняє обовязки просвітні, і мов скала стоїть на сторожі нашого національного життя та підтримує надію на кращу будучність» ("До енергійної роботи", 1925). Перші чотири числа «Харбінського Вістника» відкривали промоційні передовиці, у яких редакція переконувала потенційних читачів не бути байдужими до

власного пресового представника і не баритися з передплатою, від якої залежало, чи продовжуватиме функціонувати видання.

Як ми уже згадували, газета, головною метою якої декларувалося служіння «життю і руху» української діаспори на Далекому Сході ("Бурливий початок", 1925), не зустріла повної, беззастережної підтримки з її боку. Цю проблему в одній із передовиць порушила і сама редакція «Харбінського Вістника», зазначивши: «Повинни констатувати, що найшлись й такі, що готові вести боротьбу проти нашої часописи, але ми, опираючись на демократично-поступові кола, не бачимо причини відходити від тої лінії, яку ми намітили в своїй доволі трудній праці». У цій же публікації повідомлялося про обмеженість бюджету часопису й наголошувалося на його партійній незаангажованості. «Ми тримаємося тої засади, — наголошувалося у ній, — що часопись не повинна служити якій небудь політичній групі — она служить для загалу і мусить бути строго непартійною, тільки тоді она задовольнить широкі маси, а такою наша часопись і єсть» ("Бурливий початок", 1925). Своєрідним маркетинговим ходом задля привернення уваги до тижневика був опублікований на його сторінках лист від читача А. Юрченка (1925), який вітав відродження українського пресовидання на Далекому Сході. Автор кореспонденції уклав список із сімнадцяти осіб (серед них такі відомі громадські діячі регіону, як Я. Ситницький, С. Кукуруза, Ф. Тоцький), до яких публічно звернувся із закликом не лише передплатити видання, а й зробити пожертву на його «пресовий фонд».

Плани засновників «Харбінського Вістника» щодо його змістового наповнення були такими: «... освітлювати головним чином життя і рух українського народу на Радянській Україні, Буковині, Галичині і на еміграції» і публікувати «цікаві вісти з цілого світа, а також поучаючи статті, розвідки і т. д.» ("«Харбінський Вістник»", 1924). За неповних два місяці, які випали на долю газети й фактично були часом її становлення і боротьби за читацьку аудиторію, редакції не вдалося розвинути повною мірою окреслених видавничих планів.

До уваги читачів тижневика пропонувалися як оригінальні матеріали, так і почерпнуті з інших українських пресових видань («Америка», «Селянська Правда», «Українське Слово» та ін.) чи повідомлень радіотелеграфного агентства (Ратау). Новинний блок у газеті представлений рубриками «Що діється на Радянській Україні» (від № 2 — «Радянська Україна»), «Галичина» (від № 3 — «В Польщі»), «Злучені Держави», «В Китаї», «Українське життя в Харбіні» (від № 2 — «Українське місцеве життя»), «Фелетон», «Новинки зі світа», «Хроніка», «Допись», «Театр і музика». Вони займали заледве не всю друковану площу газети, що було цілком закономірним для часопису, який головним своїм завданням декларував інформування цільової аудиторії про події в українському суспільно-політичному, культурному

тощо житті як на рідних землях і в різних частинах світу, так і в далекосхідному регіоні.

Нині особливо цінними для дослідників української діаспори в Китаї є матеріали рубрик «Українське життя в Харбіні»/«Українське місцеве життя», «Хроніка», «Допись», «Театр і музика». У їхніх межах публікувалися відгуки на аматорські театральні вистави, короткі повідомлення про діяльність низки українських організацій у Харбіні, серед яких Українське видавниче товариство, Українське Свято-Покровське братство, Український галицький комітет, Український клуб. Вони свідчать про поступову активізацію українського національного життя в Китаї, яка розпочалася в 1924 р. після кількарічного затишшя ("Українці на Д.-Сході", 1932, с. 2).

Ці матеріали були своєрідним інформаційним підґрунтям для незначної кількості проблемних публікацій, які акцентували увагу на питаннях єднання українців і відновлення національного громадського життя в Китаї, закликали краян шанувати рідну мову, підтримувати рідномовну друковану продукцію.

На шпальтах «Харбінського Вістника» виступали такі вже знані на той час у середовищі української далекосхідної діаспори громадські діячі, як Микита Квашенко та Панас Летута (також підписувався криптонімом П. Л.). Окрім них, інші автори газети надавали перевагу публікуванню під прибраними іменами, які на момент підготовки цієї статті не вдалося дешифрувати. Серед них І. Роз-то, Не Хохол, Л. Орленко, Михайло Галицький (припускаємо, що це псевдонім), О-с-а і Грицько Оса (думаємо, що обидва належать одному авторові, який друкував у газеті фейлетони).

Висновки

Як і більшості українських часописів, що виходили в Китаї впродовж 1917–1944 рр., тижневику «Харбінський Вістник» судилося коротке життя. Від грудня 1924 р. до лютого 1925 р. вийшло всього шість чисел. Результати аналізу контенту газети не дають нам підстав говорити про неї як про унікальний пресовий проєкт, що містить яскраві (з точки зору стилістики, пишномовності тощо) взірці журналістських і публіцистичних текстів, матеріали, в яких порушувалися важливі національні проблеми. Газета створювалася з метою наповнити інформаційний простір у далекосхідному регіоні україномовним друкованим продуктом, сприяти консолідації місцевої української громади, надавати відомості про життя українців на рідних землях й у Китаї. Фактом свого існування вона заслуговує на те, аби не залишати її поза увагою, ведучи мову про історію української преси в Китаї. Адже докладне вивчення кожного компонента історичного процесу (у нашому випадку — кожного видання з комплексу часописів, які чи

то у певний період, чи то у певному регіоні побачили світ) сприяє виявленню найдрібніших фактів, які стануть у нагоді при заповненні лакун у минувшині української друкованої журналістики, з'ясуванні розбіжностей і неточностей, розкритті прибраних імен, виявленні й фіксуванні доробку творчих працівників.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бурливий початок. (1925, 23 січня). *Харбінський Вістник*, 4, 1.
В грудні 1924 р.... (1925, 18 вересня). *Українське Життя*, 1, 11.
Від Редакції. (1924, 18 грудня). *Харбінський Вістник*, 1, 1.
До енергійної роботи. (1925, 3 січня). *Харбінський Вістник*, 3, 1.
Дроздовська, О. (2017). Українська преса на Зеленому Клині й у Маньчжурії 1917–1921 рр.: історія функціонування та особистості. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 7(25), 18–65.
Лях, Р. (2018). Китаєзнавчі студії на сторінках часопису «Далекий Схід» 1938–1939 рр. *Китаєзнавчі дослідження*, 2, 35–51. <https://doi.org/10.15407/chinese2018.02.035>
Лях, Р. (2019, 16 травня). Японознавчі студії на сторінках часопису «Далекий Схід» (1938–1939 рр.). В *До 100-річчя від дня народження академіка Омеляна Прицака (1919–2006)* [Матеріали конференції] (с. 51–53). Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України.
Лях, Р. (2022). Огляд української преси в Китаї 1932–1944 років. *Вісник НТШ*, 67, 93–96.
Летута, П. (1925, 30 січня). Українська мова. *Харбінський Вістник*, 5, 1–2.
Окабе, Й. (2021). *Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.* (Н. Гораль, пер.). Видавництво Львівської політехніки.
Попок, А. (2001). *Українські поселення на Далекому Сході: Історико-соціологічний нарис*. Центр сучасного суспільствознавства.
Світ, І. (1967). 1917 рік на Далекому Сході. В *Золоті роковини: Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967 рік* (с. 151–164). Свобода.
Сидоренко, О. І. (1995, 22–23 грудня). Українська преса Китаю (друга половина XIX — перша половина XX ст.). В *Українська періодика: історія і сучасність* [Матеріали конференції] (с. 38–40). Львівська наукова бібліотека України імені В. Стефаника.
Українці в Китаю. (1926, 31 січня). *Український Голос*, 5(336), 1.
Українці на Д.-Сході. (1932, 1 травня). *Листи з Далекого Сходу*, 1, 1–2.
«Харбінський Вістник». (1924, 18 грудня). *Харбінський Вістник*, 1, 1.
Хоменко, О. (2021). *Далекосхідна одіссея Івана Світа*. Laurus.
Чорномаз, В. А. (2017). *Українці в Шанхаю (перша половина XX ст.)* [Монографія]. Знання України.
Чорномаз, В. А. (Уклад.). (2021). *Українці в Китаї* [Довідник]. Гельветика.
Юрченко, А. А. (1925, 23 січня). Лист в Редакцію. *Харбінський Вістник*, 4, 4.

REFERENCES

- Burlyvyi pochatok [A stormy start]. (1925, January 23). *Kharbinskyi Vistnyk*, 4, 1 [in Ukrainian].
Chornomaz, V. A. (2017). *Ukrainci v Shankhaiu (persha polovyna XX st.)* [Ukrainians in Shanghai (first half of the 20th century)] [Monograph]. Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

- Chornomaz, V. A. (Comp.). (2021). *Ukrainci v Kytai* [Ukrainians in China] [Handbook]. Helvetyka [in Ukrainian].
- Do enerhiinoi roboty [To energetic work]. (1925, January 3). *Kharbinskyi Vistnyk*, 3, 1 [in Ukrainian].
- Drozdovska, O. (2017). *Ukrainska presa na Zelenomu Klyni i yu Manchzhurii 1917–1921 rr.: Istoriia funktsionuvannia ta osobystosti* [The Ukrainian press on the Green Wedge and in Manchuria 1917–1921: History of functioning and personality]. *Proceedings of Research and Scientific Institute for Periodicals*, 7(25), 18–65 [in Ukrainian].
- "Kharbinskyi Vistnyk" ["Harbinskyi Vistnyk"]. (1924, December 18). *Kharbinskyi Vistnyk*, 1, 1 [in Ukrainian].
- Khomenko, O. (2021). *Dalekoskhidna odisseia Ivana Svita* [The Far Eastern odyssey of Ivan Svit]. Laurus [in Ukrainian].
- Lakh, R. (2018). *Kytaieznachchi studii na storinkakh chasopysu "Dalekyi Skhid" 1938–1939 rr.* [Chinese studies on the pages of the Journal "The Far East" 1938–1939]. *Chinese Studies*, 2, 35–51. <https://doi.org/10.15407/chinesest2018.02.035> [in Ukrainian].
- Lakh, R. (2019, May 16). *Yaponoznavchi studii na storinkakh chasopysu "Dalekyi Skhid" (1938–1939 rr.)* [Japanese studies on the pages of the magazine "Far East" (1938–1939)]. In *Do 100-richchia vid dnia narodzhennia akademika Omeliana Pritsaka (1919–2006)* [To the 100th anniversary of the birth of academician Omelyan Pritsak (1919–2006)] [Proceedings of the Conference] (pp. 51–53). Instytutu ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Lakh, R. (2022). *Ohliad ukrainskoi presy v Kytai 1932–1944 rokiv* [Review of the Ukrainian press in China 1932–1944]. *Visnyk NTSh*, 67, 93–96 [in Ukrainian].
- Letuta, P. (1925, January 30). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. *Kharbinskyi Vistnyk*, 5, 1–2 [in Ukrainian].
- Okabe, Y. (2021). *Istoriia yaponsko-ukrainskykh vidnosyn 1915–1937 rr.* [History of Japanese-Ukrainian relations 1915–1937] (N. Horal, Trans.). Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
- Popok, A. (2001). *Ukrainski poselennia na Dalekomu Skhodi: Istoryko-sotsiologichnyi narys* [Ukrainian settlements in the Far East: Historical and sociological essay]. Tsentr suchasnoho suspilstvoznavstva [in Ukrainian].
- Svit, I. (1967). *1917 rik na Dalekomu Skhodi* [1917 in the Far East]. In *Zoloti rokovyny: Kalendar-almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu na 1967 rik* [The Golden anniversary: Calendar-almanac of the Ukrainian National Association 1967] (pp. 151–164). Svoboda Press [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. I. (1995, December 22–23). *Ukrainska presa Kytaiu (druha polovyna XIX — persha polovyna XX st.)* [The Ukrainian press of China (second half of the 19th — first half of the 20th century)]. In *Ukrainska periodyka: Istoriia i suchasnist* [Ukrainian periodicals: History and modernity] [Proceedings of the Conference] (pp. 38–40). Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv [in Ukrainian].
- Ukrainci na D.-Skhodi [Ukrainians in the South-East]. (1932, May 1). *Lysty z Dalekoho Skhodu*, 1, 1–2 [in Ukrainian].
- Ukrainci v Kytaiu [Ukrainians in China]. (1926, January 31). *Ukrainskyi Holos*, 5(336), 1 [in Ukrainian].
- V hrudni 1924 r.... [In December 1924]. (1925, September 18). *Ukrainske Zhyttia*, 1, 11 [in Ukrainian].
- Vid Redaktsii [From the Editorial Board]. (1924, December 18). *Kharbinskyi Vistnyk*, 1, 1 [in Ukrainian].
- Yurchenko, A. A. (1925, January 23). *Lyst v Redaktsiiu* [Letter to the Editor]. *Kharbinskyi Vistnyk*, 4, 4 [in Ukrainian].